

що маючу працю
автор привів у
дослід пам'ятки
свої матері

Др. М. Сидоров

Дорогий читачу!

Перед тобою невелика за обсягом, але багатюща за науковим змістом та просякнута палкою любов'ю до рідного краю історико-етнографічна розвідка академіка Миколи Федоровича Сумцова (1854–1922) «Слобожане», що вперше побачила світ у Харкові 1918 року.

Цю книжку, як головну справу свого життя, Микола Сумцов присвятив світлій пам'яті найдорожчої для нього людини — матері. Вона, Ганна Іванівна Сумцова (1822–1910), від часу смерті чоловіка (1856 рік) і до останнього подиху одна-самотою опікувалася долею свого сина.

Микола Сумцов змалечку увібрив у себе українське слово. Воно прийшло до нього з колискових пісень, казок, оповідань, повір'їв, прислів'їв, народних замовлянь тощо. «Тут, — писав він перегодом у своїх «Спогадах», — криється джерело мого пізнішого наукового етнографізму, любові до народного слова й побуту; в гомоні лісу я чув лісовика». Для Сумцова — нащадка дрібної зросійщеної козацької старшини — українство стало змістом усього його життя. Він-бо ніколи не відокремлював своєї долі від долі рідного народу. «На моєму українстві, — підкреслював учений, — почасти відбилася сумна доля українського народу. Мої вади, хиби, змагання та бажання значною мірою вирости на ґрунті загального політичного й культурного стану України, особливо найближчої мені Слобожанщини».

Бувши видатним українознавцем та неперевершеним знавцем української народної поезії, Микола Федорович чимало зробив для розвитку науки, освіти й культури Слобідського краю.

Нещодавно вихованець Харківського університету та палкий шанувальник наукової творчості Миколи Сумцова Іван Шишов у своїй розвідці «Українознавець» назвав сумцовську книжку «Слобожане» «енциклопедією Слобожанщини», з чим не можна не погодитися. Одначе це окреслення навряд чи є вичерпним.

Написана чудовою, майже художньою мовою, розвідка вченого постає перед нами немовбито поема людського життя, оспіваного народною поезією, від колиски до могили, з усілякими по-дробницями повсякденного побуту впродовж тривікової історії Слобідського краю.

Ця книжка побачила світ у буремні роки революційних подій і визвольних змагань українського народу, відразу після про-

голошення в Києві Української Народної Республіки. Недарма вона пройнята ідеєю відродження й поширення української національної свідомості. Власне кажучи, Микола Сумцов уважав свою працю за духовний заповіт нащадкам. “На цю розвідку, — підкреслював він у «Спогадах», — я дивлюсь як на свій заповіт живим і ненародженим моїм землякам, слобожанам на Україні і не на Україні сущим”.

Гадаємо, що перевидання книжки Миколи Сумцова «Слобожане», яка давно вже стала бібліографічною рідкістю, буде чудовим подарунком для всіх мешканців сьогочасної України та виявом нашої глибокої пошани до автора.

Володимир Фрадкін

ПЕРЕДМОВА

Російська держава, з протягом віків усе
більш поширюючись, обхопила безліч
країв і народів.

Російська держава, з протягом віків усе більш поширюючись, охопила безліч країв і народів. Коли було подивитися на мапу (географічну карту), то одразу в очі кидався її величезний розмір. Здавалась вона незмірно могутньою; але пішла розруха, і страшенно великий будинок, який складали сотнями літ, повалився за декілька місяців. Вийшло це нечуване в історії з'явище через те, що краї і народи були пригноблені. На їх гнобителство державний нарід задарма тратив сили, не дуже турбуючись що для власного поліпшення. Усі потрібні реформи відкладались, як то кажуть, в довгу скриньку. Людям без кінця морочили голову обіцянками. Ні один край не мав досить простору для культурного розвитку. Самий багатий, численний по людности край — Україна — був знищений гнобителством уряду, заборонами мови і школи, утисками; деморалізований у всіх верхніх верствах своєї людности призвичкою запобігати перед урядом; попсований зросійщеною школою — нижчою, середньою і вищою, пристосованими для того, щоб викоринити усяке національне місцеве почуття і всяку національну місцеву свідомість.

Очевидно, життя на Україні повинно піти іншим шляхом. В першу чергу, треба звернутись до відродження і поширення національного українського почуття і свідомости.

Україна — великий, просторий і різноманітний край; її окремі частини в значній мірі розрізняються поміж себе. Зв'язує їх мова, деякі етнографічні головні прикмети і почасті історичні традиції, і одначе кожна країна має свою окрему постать, окремі історичні шляхи, якими вона дійшла до цього часу — Слобожанщина, Галичина, Кубанщина, Поділля, Волинь, Київщина, Чернігівщина, Таврія; все це вкупі Україна, а скільки тут різнобарвности! І для кожного краю потрібна своя

історія і особливе ознайомлення з побутом місцевого народу.

Навіть в межах самої Слобожанщини нема повної цілоти природи і народного життя, і тут нарід далеко не одноманітний. В усіх галузях життя помітна різниця між лісовими і степовими повітами. Помітна різниця на протязі часу. Зрозуміло, що сучасне село не відповідає цілком селові Квітки-Основ'яненка за сто років тому назад, а про великі міста, особливо Харків, і казати нічого; а Квітка часто-густо вказує, що сучасні йому люди були вже не ті, які були в старовину на півсотні літ, і часто рівняє їх по чутках. Одно село з чумаками, коцарями, селітряними буртами, братствами, шпиталями; друге село з урядниками та становими і вже третє село з банками, кооперативами та просвітами. Добре б було з'ясувати слобожанське життя в його поступовому розвоєві, напр., село за часи слобідської колонізації о половині XVII в., село за часи Сквороди о половині XVIII в., село за часи Артемовського-Гулака, Квітки-Основ'яненка і Метлинського — першої половини XIX в., село вільне по кріпацтві — другої половини XIX в., село в шумі і у виру цього часу, — але провести цілком таку ниточку ніяк не можна за браком матеріялу, неповністю дослідів, надмірною розкиданістю того, що є в пресі, і труднощами його досягти. Харківщина велика, а розвідок про неї обмаль. Якось пощастило двом повітам, Куп'янському та Старобільському, позаяк тут здавна працює добродій Петро Іванов і його численні співробітники з учительства; а про останні повіти відомостей занадто мало, а те, що є, заховано здебільшого в щорічних відчитих міст, земств, просвітних і сільськогосподарських товариств, в одписах губернаторів до міністерства внутрішніх справ, в консисторському архіві і т. д., — в неогляднім морі паперової справи. Через те усяке за-

гальне оповідання про Слобожанщину, особливо про селян, необхідно поверхове і тимчасове; з часом треба його переглядати і поліпшати відповідно новим розвідкам і новим матеріалам. На цю книжку треба дивитись з такого погляду, як на першу спробу наукового викладу щодо еволюційного життя Слобожанщини на протязі трьох віків, по можливості з усіх боків — станового, промислового, щодо торгівлі, побуту, сім'ї, школи, переселення, словесности і т. д.

Про слобожан, їх побут і вірування надруковано чимало розвідок за старі й нові часи — Каразина, Квітки-Основ'яненка, Касперова, В. Іванова, Мезенцова, Зайкевича, П. Іванова, Редина, Сокальського, Твердохлібова, Шиманова, Іларіонова, Багалія і інших; але — зовсім мало таких праць, автори котрих пильнували осягти по можливості усе життя слобожан, а не ту або іншу його окрему галузь. Можна сказати, що таких загальних розвідок ми маємо тільки дві: одну дуже стару — «Топографическое описание» Загоровського 1788 р. і другу, теж дуже перестарілу, хоч і добре в свій час оброблену книжку — «Военно-статистическое обозрение» капітана Мочульського 1850 р.

Одночасно я даю зараз два загальних описи життя слобожан — один коротенький, надрукований поросійському в книзі «Природа и население Слободской Украины», другий оцей, докладний і просторий, українською мовою окремою книжкою, обидва з малюнками. Ця книжка збудована на еволюційному принципові, або таким завданні, щоб по змозі усе життя слобожан проходило перед очима у читача в хронологічній послідовности. Спершу йдуть відозви про слобожан на протязі без малого цілого століття, потім опис їх життя особистого, родинного, громадського, промисловости і торгівлі, світогляду, правознання й культури.

ЗМІСТ

<i>Фрадкін В. Слово до читача</i>	5
Передмова	7
1. Початок Слобожанщини	11
2. Відозви про слобожан	21
3. Поділ громадянства	33
4. Хліборобство й промисловість	55
5. Торгівля. Ярмарки. Шибай-котолупи	79
6. Від колиски до могили	87
7. Будні й свята	101
8. Оселя	115
9. Одежа	127
10. Їжа й напої	133
11. Громадське хвилювання	141
12. Світогляд. Забобони	149
13. Пияцтво	161
14. Лихі години. Хвороби. Ліки	169
15. Наука й мистецтво	181
16. Преса. Театр	197
17. Діячі слобідського фольклору	205
18. Етнографічний музей в Харкові	219
19. Церковні музеї в Харкові	223

20. Короткі додатки:	229
Відозва Льовшина 1816 р.	
Перші мешканці в Харкові в 1655 р.	
Людність в 1788 і 1859 роках	
Ціни на живність у Харкові в 1732 р.	
Газети на Слобожанщині в 1869 р.	
Грамотність на Слобожанщині в 1913 р.	
Промислові дрібниці:	
а) До цукроварних звичаїв.	
б) До бджільництва.	
в) До огородництва.	
г) До дрібних виробів на Слобожанщині.	
д) Щодо чумацтва.	
Зміна мови і звичаїв на Основі	
Проти вечерниць	
Слобожанська страва у Степ. Олександрова	
Весільна комора в 1842 р.	
Охтирський бовван Купала 1769 р.	
Слобожанський дяк по Кореницькому	
<i>Показчик іменнів і речей</i>	241
<i>Примітки (В. Фрадкін)</i>	247
Фрадкін В. Спадщина Миколи Сумцова	259